

итальянского tromba: русск. тромб, пол. trąba, чеш. tromba, с.-х. тромба, блгр. тромба, мак. тромба. В тех языках, где слово существует параллельно со *смерч*, употребление его более ограничено рамками метеорологической терминологии, в других языках оно общеупотребительно.

Итак, рассмотренные выше обозначения ветра характеризуют его по направлению: а) относительно сторон света; б) относительно различных географических объектов; в) относительно поверхности земли (круговое движение воздуха). В результате сравнительного анализа данных современных славянских языков выявляется следующий словарный состав этой группы наименований: 1) лексемы, образованные в эпоху существования праславянского языка и представленные во всех современных славянских языках (*větrъ, *vixrъ, *jugъ, *sěverъ); 2) лексемы с праславянскими корнями, образованные в период или после распада единого праязыка и оформленные поэтому по-разному в различных языках (блгр. горняк, словен. dolnik, с.-х. кривац и др.); 3) лексемы, заимствованные из других языков, характерные для всех славянских языков (ит. bora, ит. tromba).

¹ Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу.— М., 1865.— Т. 1.— С. 46.

² Азимов Э. Г. Из сравнительной славянской лексикологии. Названия ветра и вихря // Przegląd gusycystyczny.— Łódź, 1985.— Roczn. VII.— Z. 3.— S. 162.

³ Афанасьев А. Н. Указ. работа.— Т. 1.— С. 324.

⁴ Дерягин В. Я. Откуда дует ветер // Русская речь.— М., 1967.— № 2.— С. 86.

⁵ Порх Л. З. Словарь ветров.— Л., 1983.

⁶ Skok Petar. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.— Zagreb, 1973.— Knjiga treća.— S. 589.

⁷ Skok Petar. Указанный словарь.— Knjiga prva.— S. 784.

⁸ Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. // Энциклопедия славянской филологии / Под ред. И. В. Ягича.— Петроград, 1915.— Выпуск 11. 1.— С. 142.

⁹ Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1981.— Выпуск 8.— С. 192.

¹⁰ Там же.

¹¹ Этимологический словарь русского языка / Под ред. Н. М. Шанского.— М., 1968.— Т. 1.— Выпуск 3.— С. 112.

П. У. СЦЯЦКО

ДА ПЫТАННЯ АБ БАЛТЫЙСКИМ ПАХОДЖАННІ НЕКАТОРЫХ БЕЛАРУСКІХ ПРОЗВІШЧАЎ

Лексіка балтыйскага паходжання, як вядома, займае пэўнае месца ў беларускай мове. Апошнім часам усё большую ўвагу даследчыкаў прыцягвае праблема беларускай анамастычнай лексікі балтыйскага паходжання¹. Нядаўна ў гэтай серыі апублікаваны два артыкулы даследчыка В. П. Рымшы пад агульнай назвай «Некаторыя беларускія прозвішчы балтыйскага паходжання»², у іх аўтар аналізуе звыш 140 гнёзд беларускіх прозвішчаў, якія, на яго думку, маюць балтыйскае паходжанне.

Не адмаўляючы каштоўнасці названых прац В. П. Рымшы для вывяснення праблемы балтыйскага субстрата ў беларускай антрапаніміі і лічачы ў цэлым абгрунтаванымі палажэнні аўтара, разам з тым мы не можам поўнасю пагадзіцца з некаторымі яго меркаваннямі адносна балтыйскага паходжання асобных беларускіх прозвішчаў. На нашу думку, некаторыя з такіх прозвішчаў трэба лічыць уласнабеларускімі або толькі паралельнымі да адпаведных балтыйскіх антрапанімаў.

Як вядома, для вызначэння крыніцы паходжання таго ці іншага слова, у тым ліку і прозвішча, вельмі важна прымаць пад увагу не толькі наяўнасць у суседніх, кантактуючых мовах адпаведных утваральных асноў, але і ступень актыўнасці дэрывацыйных фармантаў у кожнай

з гэтых моў і інш. Асабліваю каштоўнасць маюць тут даныя народна-дыялектнай мовы, дзе захоўваецца шмат даўніх словаўтваральных асноў і дэрывацыйных сродкаў, шматлікія пераносныя значэнні слоў, нярэдка страчаныя літаратурнай мовай. Менавіта выкарыстанне даных беларускай народна-дыялектнай мовы і дазваляе нам выказаць іншыя меркаванні, адрозныя ад тых, што маюцца ў артыкулах В. П. Рымшы адносна паходжання асобных беларускіх прозвішчаў, аднесеных да антрапанімаў балтыйскага паходжання. У прыватнасці гэта датычыць прозвішчаў Балбатун, Балейка, Барэка, Важэйка, Вярцейка, Доўбар, Жылун, Жымайла, Каралюк, Корпik, Лавейка, Ламейка, Лапуць, Макаль, Макуха, Малуйла, Манюк, Менька, Мянчэня, Мярко, Сакула, Страўя, Сейбітаў і іншых.

Да беларускага прозвішча *Балбатун* у артыкуле В. П. Рымшы не падаюцца балтыйскія антрапанімічныя адпаведнікі, а толькі параўноўваецца яно (і іншыя вытворныя з гэтым каранем) з літоўскім апелятывам *balb-ėi* 'балбатаць', *balb-ai-uo-i*. 1. 'балбатаць'; 2. 'невыразна гаварыць', *balb-ai-u-nas* 'балбатун'. Гэта прозвішча, як і амаль усе астатнія ў названых артыкулах В. П. Рымшы, узяты з кнігі М. В. Бірылы «Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятываў» (Мн., 1969). Аднак аўтар гэтай кнігі не лічыць этымалогію прозвішча *Балбатун* нявысветленай (прозвішчы з няясным паходжаннем падаюцца ў ёй з зорачкай). І гэта зусім зразумела: яно ўзнікла шляхам семантычнай дэрывацыі ад апелятыва *балбатаць* — характарыстыкі чалавека па яго схільнасці да дзеяння, названага ўтваральным словам *балбатаць*. Дзеяслоў *балбатаць*, як справядліва сцвярджаюць беларускія этымолігі, гукапераймальнага паходжання, ён узнік з ранейшага **балабатаць*; наяўнасць у літоўскай мове адпаведных форм дзеяслова і аддзеяслоўнага назоўніка — гэта толькі дакладныя паралелі³. Ад славянскай асновы *bulb* — 'балбатаць' і ўзніклі ў беларускай мове ўсе прозвішчы гэтага гнязда, утвораныя з дапамогай вядомых у беларускай мове дэрывацыйных фармантаў: *Балб-ун*, *Балб-ун-оў*, *Балб-ека*. Адносна структуры апошняга антрапаніма варта зазначыць наступнае. Утварэнні з суфіксам *-ек-а* складаюць у народна-дыялектнай беларускай мове значную групу аддзеяслоўных дэрыватаў, якія абазначаюць асоб па іх схільнасці да адпаведнага дзеяння ці называюць чалавека па яго занятку: *манека* (ад *маніць*), *сварэка* (ад *сварыцца*), *хвалека* (хваліцца), *ляпека* (ляпіць), *лупека* (лупіць) і інш.⁴ З дапамогай гэтага суфікса, трэба думаць, была ўтворана і мянушка *Барэка* (ад *бароць*, *бароцца*), якая потым замацавалася ў якасці прозвішча. Да таго ж, адпаведнага антрапаніма да прозвішча *Барэка* ў балтыйскіх мовах няма; таму адносіць гэта прозвішча да літоўскага апелятыва *baŕ-i* 'сварыцца', 'лаяць', на нашу думку, няма падстаў.

Беларускае прозвішча *Балейка* адносіцца В. П. Рымшам да літоўскага апелятыва *val-ā* 'балота'. Аднак факты беларускіх гаворак даюць магчымасць бачыць і тут уласнае слова — семантычны дэрыват ад аддзеяслоўнага ўтварэння з суфіксам *-ейк-а*: *балець* → *бал-ейка* 'той, каму часта што-небудзь баліць, хто скардзіцца на гэта' → антрапанім *Балейка*. Менавіта аб такім магчымым шляху ўтварэння апелятыва сведчаць шматлікія аддзеяслоўныя дэрываты, якія абазначаюць асоб па іх працэсуальнай прымеце, схільнасці да адпаведнага дзеяння: *варажэйка* (ад *варажыць*), *пахвалеіка* (пахваляцца), *тулейка* (туляцца), *шумейка* (шумець) і інш.⁵ Улічваючы сказанае, можна меркаваць, што беларускія прозвішчы *Важэйка*, *Вярцейка*, *Лавейка*, *Ламейка*, *Лупейка* не балтыйскага паходжання, а ўласнабеларускія. Яны ўзніклі шляхам семантычнай дэрывацыі ад адпаведных апелятываў — назваў асоб па іх занятку, названым адпаведнымі ўтваральнымі словамі: *Важэйка* ← *важэйка* 'той, хто важыць' ці 'той, хто возіць' (у балтыйскай антрапаніміі дакладнага адпаведніка няма, прозвішча звязваецца з літоўск. *važ-iūtī* 'ехаць, ездзіць'), *Вярцейка* ← *вярцейка* 'той, хто верціць' («маніць»), 'дзялок' (у балтыйскіх мовах такога антрапаніма таксама

няма), *Лавейка* ← *лавейка* 'той, хто ловіць', *Ламейка* ← *ламейка* 'той, хто (хутка) ломіць ці ломіцца' ('стамляецца'), *Лупейка* ← *лупейка* 'той, хто лупіць, дзярэ' (у тым ліку вялікую цану).

Для доказу балтыйскага паходжання тых ці іншых беларускіх прозвішчаў В. П. Рымша нярэдка падае шматлікія значэнні базавага слова-апелятыва. Напрыклад, гняздо прозвішчаў *Лупейка*, *Лупіш*, *Лупян*, *Лупякоў* узводзіцца да літоўск. *lúp-lí* 1. (кару, скуру) 'драць', (яйцо) 'лупіць'; (яблык, бульбіну) 'чысціць'; 2. 'біць'; 3. (дорага браць) 'лупіць' або *lúp-a* 'губа' ⁶. Аднак усе названыя значэнні мае адпаведная дзяслоўная аснова і ў беларускай мове. Акрамя таго, у гаворках беларускай мовы слова *лупіць* значыць яшчэ 'вырачаць' (вочы), а словам *лупейка* называюць зіркатага, з вылупленымі вачамі, чалавека. Да таго ж важна падкрэсліць, што ўтварэнні гэтага гнязда слоў з суфіксамі *-ян* (*Лупян*), *-як-оў* (*Лупякоў*) у балтыйскай антрапаніміі не засведчаны.

Суфікс *-ук/-юк* у беларускай антрапаніміі мае значэнне маладой істоты, сына ці ўнука таго, хто названы ўтваральным словам ⁷. З яго дапамогай і было ўтворана слова *каралюк* (ад *кароль*), якое потым стала прозвішчам. І тут няма ніякай падставы шукаць у ім балтыйскае паходжанне. Такім жа неабгрунтаваным, на наш погляд, трэба лічыць сцвярджанне В. П. Рымшы аб тым, што беларускае прозвішча *Сейбітаў* мае складаную літоўскую аснову. Яно ўтворана ад *Сейбіт* і мае значэнне 'сын Сейбіта' (патранімічны суфікс *-аў*). Базавае ж слова *сейбіт* — гэта суфіксальнае ўтварэнне: *сеяць* → *сяў-ба* (з чаргаваннем *j/ŷ*) → *сейбіт* ⁸.

Прозвішча *Жылун* узводзіцца да літоўск. *žil-as* 'сівы', праўда, у балтыйскіх мовах такія антрапанімічны адпаведнікі не зафіксаваны. На нашу думку, прозвішча *Жылун* магло ўзнікнуць ад дыялектнага апелятыва, утворанага ад дзеяслова *жылець* (паўночна-ўсходнія гаворкі) 'шкадаваць' ці ад назоўніка *жыла*, якім называюць скупага чалавека: *жылець* → *жыл-ун*, *жыла* → *жылун*.

Беларускія прозвішчы тыпу *Макаль* (з суфіксам *-аль*) таксама больш верагодна разглядаць як уласныя семантычныя дэрываты ад апелятываў, якія абазначаюць асоб па занятку ці схільнасці да адпаведнага дзеяння; параўн. *каваль*, *стрыгаль*, *стругаль*, *пэцкаль* ⁹. Такія словаўтваральны тып назоўнікаў уласцівы і іншым славянскім мовам, напрыклад рускай: *коваль*, *макаль*, *строгаль* ¹⁰.

Прозвішча *Доўбар* можна разглядаць як семантычны дэрыват ад апелятыва *доўбар* ('той, хто даўбе, бяздоказна паўтарае адно і тое'), а не толькі бачыць у ім складаную балтыйскую аснову.

Даволі пашыраны ў беларускай народна-дыялектнай мове аддзеяслоўныя субстантыўныя дэрываты на *-ко* (не пад націскам *-ка*). Яны абазначаюць асоб паводле ўласцівага ім дзеяння: *хвалько* (хваліцца), *лайко* (лаяцца), *лазько* (лазіць), *хадзько* і *прыходзька* (хадзіць, прыходзіць), *хацько* (хацець) ¹¹. Такія назвы-мянушкі пазней замацаваліся ў якасці прозвішчаў. У сувязі з гэтым выклікае сумненне залічэнне да антрапанімаў балтыйскага паходжання беларускіх прозвішчаў *Лінко*, *Мярко*, *Менька* і пад. Яны хутчэй за ўсё ўзніклі семантычным спосабам ад адпаведных мянушак, вядомых у беларускай народнай мове: *лінко* 'уцякач' (ад *лінуць* 'хутка знікнуць, уцячы' — в. Грабава Гродз. вобл.) або ад *ліняць* (пра чалавека з вяснушкамі на твары), *мярко* 'той, хто мерае (надта дакладна)', *мянько* 'той, хто мяняе (вельмі часта)'

Беларускае прозвішча *Сакула* ў артыкуле В. П. Рымшы звязваецца з дзеясловам літоўск. мовы *sak-ūti* 'гаварыць, казаць, вымаўляць'. На нашу думку, тут можна бачыць мянушку чалавека, які «сакаў» — вымаўляў канцавую частку зваротнага дзеяслова як [са] (*мыўса*, *наеўса*). Такім чынам, *сакула* — гэта той, хто сакаў (інакш *сакун*). Утварэнні з гэтым суфіксам (*-ул-а*) вядомы ў беларускай народнай мове: *маўчула* (маўчаць), *равула* (раўці, равец) ¹². Мянушкі ж часта даюцца чалавеку на аснове дэфектнага вымаўлення ім тых ці іншых слоў. Напрыклад, на Зэльвеншчыне (в. Грабава) у якасці мянушак выкарыстоўваецца незвычайнае (дэфектнае) вымаўленне чалавекам таго ці

іншага імя ці апелятыва: *Васійко* — так называюць таго, хто такім чынам вымаўляе імя Васілько, *Валэдзік* — хто так вымаўляе імя Валодзік, *Фолька* — хто так вымаўляе імя Волька і інш.¹³ Думаецца, ёсць падставы бачыць менавіта такі шлях узнікнення прозвішчаў *Страўя*, *Лапуць* (ад мянушкі тых, хто так вымаўляў словы *страва*, *лапаць*).

Прозвішчы тыпу *Малуйла* маглі ўзнікнуць ад мянушак-пеератываў: *малы* → *малуйла*; *параўн. хам* → *хамуйла*.

Выказаныя тут меркаванні, безумоўна, не прэтэндуюць на канчатковае вырашэнне пастаўленай праблемы, а паказваюць на адзін з магчымых шляхоў узнікнення беларускіх прозвішчаў на ўласнай аснове.

¹ Гл.: Бірыла М. В., Ванагас А. П. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы. — Мінск, 1968; Рымша В. П. Беларускія антрапанімы балтыйскага паходжання // Беларуская лінгвістыка. — Мінск, 1974. — Вып. 6.

² Гл.: Беларуская лінгвістыка. — Мінск, 1979. — Вып. 16; Беларуская лінгвістыка. — Мінск, 1984. — Вып. 25.

³ Гл.: Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. — Мінск, 1978. — Т. 1. — С. 290.

⁴ Гл.: Сцяцко П. У. Беларускае народнае словаўтварэнне: Афіксальныя назойнікі. — Мінск, 1977. — С. 37.

⁵ Там жа. — С. 37, 38.

⁶ Гл.: Беларуская лінгвістыка. — Вып. 16. — С. 40.

⁷ Гл.: Бірыла М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў. — Мінск, 1963. — С. 39.

⁸ Гл.: Беларуская граматыка. — Мінск, 1985. — Т. 1. — С. 233.

⁹ Там жа. — С. 226.

¹⁰ Гл.: Русская грамматика. — М., 1980. — Т. 1. — С. 147.

¹¹ Гл.: Сцяцко П. У. Беларускае народнае словаўтварэнне. — С. 46—47.

¹² Там жа. — С. 42.

¹³ Гл.: Сцяцко П. У. Уласныя асабовыя імёны, іх варыянты і ўжыванне ў народнай мове // 3 жыцця роднага слова. — Мінск, 1968. — С. 109.

Н. И. МОРОЗ

О СПОСОБНОСТИ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ К РАСШИРЕНИЮ ОБЪЕМОВ ЯЗЫКОВЫХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ НА УРОВНЕ РЕЧИ

При межъязыковом сопоставлении лексики двух или нескольких близкородственных языков несомненна плодотворность полевого подхода, при котором возможно выявление лексико-семантических полей (ЛСП), находящихся между собой в отношении системной взаимосвязи. Представляется продуктивным обращение к ЛСП и на речевом уровне при анализе речевых новообразований, в данном случае окказиональных лексем.

Окказиональная лексема (ОЛ) представляет собой экспрессивную, эмоционально насыщенную единицу, благодаря чему коннотативный аспект содержания (КАС) превалирует в ней над денотативным аспектом содержания (ДАС).

Для формирования ЛСП окказиональной лексики необходимо определение денотативного аспекта содержания ОЛ, которое зависит от грамматической структуры самой единицы, ее лексической сочетаемости, коннотативного аспекта содержания, контекста. Без учета этих составляющих невозможно включение данной ОЛ в лексико-семантическое поле.

При исследовании такой лексики приемлем семасиологический подход (в отличие от семасиологического и ономасиологического подходов, свойственных исследованиям канонизированных лексических единиц), на котором и построено предлагаемое исследование, проводимое на материале поэтического языка избранных произведений А. Вознесенского¹ и перевода их на белорусский язык Г. Бородулиным².